

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för svenska språket

Ungtuppar och hönshjärnor

- en studie över hönsmetaforer för mänskligt utseende eller beteende

Malin Bohlin

Specialarbete 15 hp
Svenska språket, fördjupningskurs, 30 hp
Höstterminen 2010
Handledare: Emma Sköldberg

Sammandrag

Dagligen använder vi oss av metaforer för att förtydliga, belysa eller på annat sätt uppmärksamma något. Genom den metaforiska användningen förklaras det svårgripbara och abstrakta genom att påvisa en likhet med det välbekanta och konkreta. Då människan i alla tider levt nära djur och natur har det bl.a. fallit sig naturligt att försöka förklara människans utseende eller beteende genom metaforer som t.ex. *tuppkam* eller *hönsamma*.

I uppsatsen undersöks och diskuteras drygt trettio metaforer som relateras till höns, hönor och tuppar och som är kopplade till mänskligt utseende eller beteende. Undersökningen görs utifrån de metaforer som återfinns i *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009), *Svenskt språkbruk, ordbok över konstruktioner och fraser* (2003) och *Bonniers svenska ordbok* (2006). Uppsatsen inleds med en kortfattad genomgång av de två övergripande metafor-teorierna, den traditionella och den konceptuella och avslutas med en genomgång av djurmetaforer. Teoriavsnittet kan sammanfattas med att det i metaforer antingen finns en synbar eller tolkad likhet mellan djuret och den mänskliga egenskap eller det mänskliga beteende som den avser att förtydliga.

Ordböckernas beskrivning av uttrycken kan anses relativt snarlika. Dock finns en del små skillnader såsom att *högsta hönset* kan betyda både 'en person i hög maktställning' och 'den förnämsta personen'. Vissa ord och uttryck såsom *tuppkam*, *gala som en tupp* och *få en tupp i halsen* beskrivs dock i vissa ordböcker något otydligt.

Uppsatsen visar att de flesta av metaforerna kan anses vara biologiskt motiverade. *Tupplur* kan förklaras utifrån ett beteende då tuppen i lugna miljöer kan sova en kort stund. Dock kan nämnas att *hönshjärna* och *hönsig* snarare baserar sig på hönsens beteende vid stress än på en allmänt låg intelligens eller virrighet. Det finns också en skillnad mellan de metaforer som rör hon- respektive hanfåglar. De metaforer som kopplas till hönor eller höns såsom *hönshjärna* och *hönsminne* tyder på vimsighet eller ointelligens, medan de som kopplas till tuppar såsom *tuppfäktning* och *tuppkam* snarare tyder på stridbarhet och stolthet. Ofta används metaforer om tuppen på ett ironiskt sätt.

Metaforerna kan genom de egenskaper eller det beteende som de förespråkar troligen ge en insikt om vilket förhållningssätt som människan har gentemot höns, hönor och tuppar.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
1.1.Syfte och frågeställningar.....	1
2.Tidigare forskning	2
2.1.Traditionella metaforer.....	2
2.2.Konceptuella metaforer.....	6
2.3.Djurmetaforer.....	7
3.Material och metod.....	9
4.Resultat.....	10
4.1.Höns och höna.....	10
4.1.1.Utseende.....	12
4.1.2.Beteende.....	12
4.2.Tupp.....	15
4.2.1.Utseende.....	15
4.2.2.Beteende.....	16
4.3.Bruket av fågelmetaforer i autentiska texter.....	18
5.Sammanfattning och diskussion.....	22
5.1.Utseende och beteende i metaforer	23
5.2.Uppkomst och vidmakthållande av metaforer	24
5.3.Ordböcker och metaforer.....	26
5.4.Vidare forskning.....	28
Litteraturförteckning.....	29

1. Inledning

I dagligt tal använder vi ofta metaforer för att förtydliga, belysa eller på annat sätt uppmärksamma något. Vi försöker ofta, genom en metaforisk användning, förenkla och belysa något svårförklarat eller abstrakt genom att likna det med något som vi alla känner till. Människan har i alla tider levt nära djur och natur och det har troligen därmed fallit sig naturligt att skapa metaforer utifrån djurens utseende eller beteende. Därför är det inte förvånande att det i vårt språk finns många metaforer kopplade till fågelvärlden.

På något sätt måste det finnas antingen en synbar eller en tolkad likhet mellan djuret och dess sätt att uppträda och de mänskliga egenskaper eller beteenden som det är menat att illustrera. När någon benämns *papegoja* är det ofta i betydelsen 'en mycket pratglad människa', och man kan förutsätta att papegojans antas ha ett liknande beteende.

Genom uttryck från fåglarnas värld som *bygga bo*, *ruva på en hemlighet*, *slåss med näbbar och klor* och *vingklippt* lyfts mänskliga beteenden fram och förtydligas i skenet av fåglarnas tänkta egenskaper eller sätt att uppträda. *Höknäsa*, *gamnacke* och *kalkonhals* visar på en likhet i utseende mellan människa och fågel, medan *turturduva*, *gökunge* och *gammal skata* förutsätter en kunskap om det beteende som djuret anses ha. Likheten kan troligen komma dels från en rent biologisk eller encyklopedisk kunskap, dels från kultur och tradition, t.ex. genom den grekiske fabelberättaren Aisopos berättelser om djur, genom barnsagor eller äldre bortglömda betydelser.

Det finns en tämligen begränsad forskning kring svenska djurmetaforer, deras uppkomst och vidmakthållande, vilket gör området än mer intressant.

1.1. Syfte och frågeställningar

Uppsatsens övergripande syfte är undersöka och diskutera svenska metaforer som relateras till höns, hönor och tuppar och som beskriver mänskligt utseende eller beteende.

Syftet konkretiseras genom följande frågeställningar:

- Vilka metaforiska uttryck finns i ordböcker rörande hönor, höns och tuppar?
- Hur beskrivs metaforerna i ordböcker?
- Hur biologiskt motiverade är metaforerna?

Uppsatsen diskuterar även i viss mån vad som kännetecknar dessa metaforer, hur de vidmakthålls och hur de används i autentiska texter.

2. Tidigare forskning

Då teorierna kring metaforerna är oerhört komplexa och omfattande har jag valt att bara i stora drag återge de två tongivande. Metaforteorins historiska utveckling har inte för uppsatsens syfte och frågeställning en avgörande betydelse och behandlas därmed inte. Se vidare om metaforteorins utveckling i t.ex. Svanlund (2001), Jonsson (2003) och Stålhammar (1997).

Forskningsöversikten inleds med en kortare översikt av den traditionella metaforteorin (2.1), och den konceptuella metaforteorin (2.2). Kapitlet avslutas med en kortfattad redogörelse för forskningen kring djurmetaforer (2.3).

2.1. Traditionella metaforer

Historiskt har diskussionerna och forskningen kring metaforerna fokuserat på litterära texter. Metaforen har setts som ett sätt att uppnå vissa retoriska effekter, påverka läsare och åhörare eller användas som ett stilistiskt medel (Stålhammar 1997:34). Under lång tid har troligen metaforen betraktats som ett extraordinärt fenomen utanför det vanliga vardagliga talet och tänkandet.

Inom metaforteorin råder termförbistring, vilket gör att det blir nödvändigt att definiera de begrepp som används i uppsatsen. Jonsson (2003:57) använder i sin avhandling begreppen *vehicle* och *tenor*, Karlholm (2000:26, 29) använder både *källdomän* och *språkdomän* samt *sakord* och *specialbenämning*. Utan att gå in på olika variationer av de olika begreppen, kommer de vanligast använda begreppen *sakled* och *bildled* att användas i uppsatsen, enligt den förklaringsmodell som ges av Stålhammar (1997:16). *Sakled* betecknar det beskrivna och *bildled* betecknar det metaforiska uttrycket (Stålhammar 1997:16f). Som

exempel på sakled kan ges *ungtupp* och bildledet kan då vara betydelsen 'hetsig eller ärelysten ung man'. Stålhammar (1997:16f) menar dock att båda termerna till viss del är missvisande, då sakled kan ge associationer till konkreta substantiv (saker), vilket står i kontrast till det faktum att metaforer ofta skapas för att göra något abstrakt konkret. Ett problem med termen "bildled" är att det leder tankarna till visuella metaforer (bilder), trots att de även används om metaforer som inte visualiseras.

En metafor kan t.ex. vara ett substantiv, ett verb eller ett adjektiv. Djurmetaforerna kan delas in i olika grupper utifrån de ovan angivna ordklasserna. Under substantiv visas som exempel sambandet mellan djur eller människa med *räv* i betydelsen 'en listig person'. (Johannesson 1998:153). Ytterligare exempel som kan belysa metaforer i de olika ordklasserna är "Mötet var som en *hönsgård* där alla *kacklade* högt, men chefen var för *hönsig* för att ta tag i det".

I uppsatsen räknas även s.k. liknelser. Exempel på liknelse är *fri som en fågel*, *klok som en uggla* och *glad som en lärka*. Den viktigaste skillnaden mellan begreppen är att liknelsen på ett explicit sätt uttrycker det som i metaforen uttrycks på ett mer komprimerat och implicit sätt. Därmed kan metaforen anses starkare än liknelsen och rent kognitivt sägas vara en förstärkning och en förtätning av liknelsen (Allwood 1983:3f). Men både metaforen och liknelsen bygger på att olika fenomen som ursprungligen tillhör vitt skilda världar jämförs. Detta tvingar tanken att ta "ett språng över en avgrund". Vinsten av språnget blir att det abstrakta, vaga eller främmande genom metaforen kan förvandlas till något konkret, klart och välbekant och därmed till något som är lättare att se och känna igen (Johannesson 1998:153f).

Människor har i alla tider känt till bildens makt och använt sig av den för att med dess hjälp försöka styra tankar och känslor. I *Höga visan* står följande:

Vad du är skön min älskade
 vad du är skön!
 Dina ögon äro duvor,
 där de skymta genom din slöja
 Ditt hår är likt en hjord av getter
 som strömma nedför Gileads berg.
 (*Höga visan 4:1-3, Bibel 2000*)

"Dina ögon äro duvor (...)" är en metafor där *duvor* förflyttas från sin vanliga och konkreta betydelse av en 'fågelart' till att uttrycka ett 'milt och ljuvt uttryck i en älskades ögon' (Johannesson 1998:154f).

Inom den aristoteliska (traditionella) retoriken hör metaforen av tradition till *troperna*, vilka kan definieras som uttryck, som ersätter de ”naturliga” eller ”normala”. Det naturliga och vanliga uttrycket kommer genom metaforen att vändas, vridas och förändras så att det uttrycker något nytt och annorlunda (Johannesson 1998:151f, 285).

Den traditionella metaforen utgörs främst av språkliga uttryck, som både kan anses vara språkspecifika och kulturspecifika. Som exempel ses svenska dialekter där *trana* dels är en fågelbeteckning, dels används i betydelsen ’grytvinda’. Grytvinda är en kittelhängare vars vridarm liknar tranans långa hals (Karlholm 2000: 205, 211).

Tolkningen av en metafor som t.ex. *människan är en varg* kräver att språkbrukaren inte bara vet vad en varg är utan också hur denne uppfattas i kulturen. Därefter måste man utifrån det sammanhang som omger satsen kunna avgöra vilken av vargens egenskaper som avses. Är det vargen som ’ett grymt rovdjur’ eller vargen som ’ett flockdjur’? Det krävs därmed inte bara kunskap om grundbetydelsen av det metaforiskt använda ordet, utan även en omfattande omvärldskunskap (Stålhammar 1997:36f).

Tolkningen av traditionella metaforer styrs därmed till stor del av kontexten de framförs i. Det är i detta sammanhang som vår kunskap om t.ex. vargen i fablernas eller sagornas värld får sitt fäste i tolkningen. Alla känner vi till vargen i ”Rödluvan och vargen” och utifrån den berättelsen kan vi dra vissa troliga slutsatser om vargens karaktär. Slutsatser som givetvis vägs in i tolkningen av begreppet och den kontext den framförs i.

Jonsson (2003:61) delar dessutom in metaforerna in i en skala efter graden av ”liv”. Indelningen består av *levande metaforer*, *sovande metaforer* och *döda metaforer*. De sovande och döda metaforerna skulle även kunna kallas ”historiska” eller ”före detta metaforer”. De levande metaforerna är relativt lätta att förstå medan de sovande eller döda är mer svårgreppbara. Jonsson (2003:93, 95) beskriver hur en sovande metafors utveckling lett till ett nytt lexem, medan den ursprungliga betydelsen finns kvar. Detta gör att metaforen kan ”återupplivas”. De sovande metaforerna utmärks av att deras metaforiska ursprungliga betydelse i princip är bortglömd.

Karlholm (2000:29f) menar att den traditionella indelningen främst består av *nya* och *konventionella* metaforer. Den första syftar på att metaforen är nybildad, icke-lexikaliserad och i hög grad ”levande”. I motsats till detta använder Karlholm termen *konventionell metafor* när metaforen är lexikaliserad och i vårt ordförråd utgör ett mer permanent inslag. En konventionell metafor är till viss del, menar Karlholm, lik den

bokstavliga användningen då den kan förstås direkt eftersom innebörden och/eller användningen är känt. En *ny metafor* kräver däremot lite mer eftertanke om denne ska kunna förstås och användas korrekt. Karlholm gör med detta som bakgrund ytterligare indelning av metaforerna. Denna indelning redovisas dock inte i uppsatsen.

Svanlund (2003:41) har en genomgång av några olika begrepp inom den språkvetenskapliga litteraturen gällande metaforernas gradering mellan *liv* och *död*. Dessutom tar Svanlund upp att det finns estetiska värderingar bakom de traditionella beskrivningarna. De döda och konventionella metaforerna har förlorat sin estetiska fräschör, vilket gör dem mindre spännande. Levande metaforer värderas däremot högre och ses som en förutsättning för ett levande språk.

Skillnaden mellan sovande och döda metaforer är att de sovande kan återuppväckas då de sätts i ett nytt sammanhang. Som exempel kan ges den slumrande eller döda metaforen *stolsben* som i påståendet ”stolsbenet haltar”, åter väcks till liv. Jonsson (2003:61) menar att indelningen av de olika metaforerna som undersökts i hans avhandling till stor del bygger på hans egna språkliga intuition, men påtalar samtidigt att intuitionen märkligt väl överensstämmer med andra riksspråkstalande svenskar, även om avvikelser givetvis förekommer. I uppsatsen kommer begreppen *levande*, *sovande* och *döda* metaforer att användas i enlighet med Jonsson (2003).

Ytterligare begrepp som i samband med det här arbetet är värda att förklara är *denotation*, vilket är ett ords grundläggande eller ”bokstavliga” betydelse och *konnotation*, vilket är bibetydelser utöver själva grundbetydelsen. Denna bibetydelse är gemensam inom en kultur. Som exempel kan *lamm* tas; lamm denoterar ’ett ungt djur av rasen får’, men dess konnotationer kan vara ’oskuld’ eller ’offer’. *Lamm* kan också skapa vissa mer personliga associationer eller idémässiga anknytningar såsom *lamm med vitlök* eller *Skottland* (Stålhammar 1997:18). Konnotationer baserar sig ofta på tidigare erfarenheter eller kulturella referensramar, som vad det gäller djurmetaforer kan vara fabler eller andra typer av berättelser. Vad ett djur skapar för konnotationer hos oss har stor betydelse för på vilket sätt vi tolkar och förmedlar dess egenskaper och utseende. Konnotation kan därmed sägas vara gemensam inom en kultur, medan association snarare är personliga.

2.2. Konceptuella metaforer

Den konceptuella metaforteorin utgör en del av den kognitiva semantiken, där metaforer snarare ses som kognitiva koncept för hur människan uppfattar sig och sin omgivning. Metaforer anses vara något vi använder oss av dagligen, inte bara i språket, utan även i vårt sätt att tänka och handla och de kan definieras på följande sätt: "The essence of metaphor is understanding and experiencing one kind of thing in terms of another" (Lakoff & Johnson 1980:5).

Vårt vardagliga konceptuella tankemönster är till sin natur metaforiskt. Men det är inget vi är medvetna om, utan vi handlar och agerar varje dag mer eller mindre automatiskt och det är svårt att se utifrån vilka strukturer vi baserar det på. Ett sätt att få syn på strukturerna är att undersöka språket, eftersom kommunikation är baserat på samma konceptuella mönster som vi använder när vi tänker och agerar (Lakoff & Johnson 1980:3).

Ett exempel på ett sådant konceptuellt tankemönster är ARGUMENT ÄR KRIG (ARGUMENT IS WAR) (Lakoff & Johnson 1980:5). Metaforen utgör alltså en bas utifrån vilken vi, i vardagligt tal, kan använda oss av en stor mängd olika uttryck. Detta kan till exempel vara att *vinna* en argumentation, *besegra* argumenten, lägga upp en *strategi* och *angripa* varje svag punkt. Överförande av engelska konceptuella metaforer till svenska förhållanden visar trots allt att de båda kulturerna har mycket gemensamt. Men det räcker inte med en kulturell likhet för att likadana metaforer ska uppstå i språket utan de inneboende egenskaper som språket har spelar också in (Stålhammar 1997:32f). Stålhammar (1997:34) menar vidare att Lakoff & Johnsons modell ger ett tilltalande resultat när den tillämpas på uttryck för grundläggande begrepp. Utifrån de undersökningar och jämförelser som gjorts med utgångspunkt i andra språk kan man anta att det finns skillnader i språken vad det gäller dessa grundläggande begrepp.

Det är mycket som förenar den traditionella och den konceptuella metaforteorin. Aristoteles förklarar metaforens roll i språket på följande sätt

Metaphor is the most important device to be skilled in, and one cannot learn that skill from another: one must have the innate gift. This gift, moreover, depends on *seeing likenesses in things* (Karlholm 2002:24, Kirby 1997:534)

Karlholm (2000:24f) menar att även om många ser Aristoteles koncept för metaforer som motsats till den kognitiva metaforteorin så kan både

den traditionella och den konceptuella metafor-teorin till viss del innefattas i Aristoteles grundkoncept. Enlig Karlholm har den traditionella och den kognitiva metafor-teorin betonat olika delar av metaforens grundkoncept i sina definitioner av metaforen. Den traditionella metafor-teorin har velat betona att metaforen handlar om en överförd betydelse från ett ord och en sak till en mer oegentlig användning. Här betraktas metaforen som ett ytligt språkligt fenomen och som en *stilfigur*. I den kognitiva metafor-teorin har istället tankeprocessen framhävts och metaforen ses som ett kognitivt koncept, som är grundläggande för hur människan förstår och uppfattar både sig själv och sin omgivning.

Sammanfattningsvis utgår den konceptuella metafor-teorin främst från olika kognitiva tolkningar, medan den traditionella metafor-teorin utgår från en kontext och en inlärd eller synlig likhet mellan sakled och bildled.

2.3. Djurmetaforer

Djur har som tidigare nämnts alltid använts för att i hög utsträckning gestalta, exemplifiera och karikera mänskliga egenskaper. Anledningen till att naturen och djuren på många sätt finns symboliserade i språket är att de alltid varit viktiga för oss människor. I form av explicita liknelser som sedan konventionaliserats i en kultur, kan de mänskliga egenskaper som olika djur ges i olika språksamfund variera. Till viss del har dock dessa sin grund i ett gemensamt kulturarv som t.ex. Aisopos fabler. Detta innebär att en del av liknelserna finns i de flesta språk som tillhör den västerländska kulturen (Allwood 1983:28).

Som exempel på en sådan kulturell liknelse kan ges *listig som en räv*, vilket återfinns i engelskans *sly as a fox* och i spanskans *astuto como un zorro*. Hunden har däremot givits olika egenskaper i de olika kulturerna. I svenskan finns uttrycket *trogen som en hund*, i engelskan *sick as a dog* 'sjuk som en hund' och i spanskan *solo como un perro* 'ensam som en hund' (Allwood 1983:28).

Djurriket som helhet ses knappast som positivt eftersom t.ex. *djurisk* och *bestialisk* används för att beteckna någon form av 'grymhet'. I svensk kultur verkar vi främst nedvärdera djur som vi har lättast att associera till, nämligen husdjuren. En negativ värdering kan vara ett sätt att motivera och på något sätt släta över den på många sätt ganska grymma behandlingen som vi utsätter våra husdjur för. Vidare kan nedvärderingen ses som ett sätt att uttrycka dominans och en

gränsmarkering mellan husdjur och människa. Men att vi enkelt hittar mänskliga egenskaper som kan uttryckas genom djurliknelser visar också hur lätt det är att se ett samband mellan människa och djur gällande både beteende och psykiska egenskaper (Allwood 1983:32).

I svenska språket finns därmed en påtaglig skillnad då de egenskaper som förknippas med husdjur dvs. djur som håll av människan för nytta eller sällskap ofta är mer negativa än dem som förknippas med vilda och otämjda djur (BSO 2006:235, Allwood 1983:31f). De mer positiva fågelmetaforerna är *turturduva*, *sångfågel* och *klok som en uggla*. De mer negativa är *rötägg*, *ankdamm* och *dum som en gås*. Här kan exemplen visa hur husdjuret *gås* som nästan alltid förknippas med den negativa egenskapen 'dum' medan det vilda djuret *uggla* snarare förknippas med det positiva 'klok'. I stort verkar alltså fågelmetaforerna följa samma mönster som beskrivits ovan gällande husdjur och vilda djur.

Fabler handlar nästan alltid om djur som talar och agerar och som via fördomar och tradition tillskrivits mänskliga karaktärer och egenskaper. Fabeln är dessutom en sedelärande berättelse. Ofta tar den parti för den svage och blev ursprungligen, för de förtryckta, en form av identifikationsobjekt mot förtryckarna. Fabeln blev känd både för sitt sätt att lära ut moral och för att den gav den politiska oppositionen en möjlighet att kringgå censuren (Olsson & Algulin 1995:81). Utifrån tanken om fabeln som sedelärande är det rimligt att anta att vissa djurarter genom sitt beteende i fablerna kom att tillskrivas vissa egenskaper förknippade med moral och etik. Många av de sagor och berättelser som skrivits sedan Aisopos tid, förhåller sig troligen på något sätt till dennes indelning av vilka mänskliga beteenden och egenskaper som tillhör respektive djur. Berättelserna har genom mer än tvåtusen år levt vidare och har anpassats till olika kulturers och tiders krav samtidigt som människans syn på olika djurs egenskaper har förstärkts. Fablernas syn på djurens egenskaper och beteenden kan därmed, åtminstone i viss mån, anses vara aktuella även idag.

Sammanfattningsvis är många djur och deras metaforiska benämning väl kända av flertalet människor i Sverige och de har spelat en stor roll i vår kultur sedan lång tid tillbaka. De har en "historia" vilket gör att de finns i vårt medvetande oberoende av om man har en personlig erfarenhet av djur eller inte. Karlholm (2000:17) menar att de på något sätt ändå verkar finnas representerade i vårt "kollektiva medvetande" som en del av vårt svenska kulturarv. Ett av de kriterier som måste uppfyllas för att en benämning eller ett ord på ett lyckat sätt ska kunna användas metaforiskt är att ordets ursprungliga betydelse eller

betydelser är kända och allmänt förstådda (Karlholm 2000:17). Som exempel kan ges att *gåsen är dum, skatan är tjuvaktig* medan *höken har god syn*. Troligen är det kollektiva medvetande samtidigt en del av vårt kulturarv och har sitt ursprung i fabler och sagor. För metaforens funktion blir det därmed viktigt att både djurens egenskaper och utseenden är väl kända för tolkaren.

3. Material och metod

I uppsatsen har drygt trettio fågelmetaforer kopplade till höns, hönor och tuppar undersökts. De metaforiska uttrycken har existerats ur *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009, hädanefter SO), *Svenskt språkbruk, ordbok över konstruktioner och fraser* (2003, hädanefter SSB) och *Bonniers svenska ordbok* (2006, hädanefter BSO). Metaforerna består av enkla ord (*kackla*), sammansättningar (*hönshjärna*), idiom (*få en tupp i halsen*), liknelser (*stolt som en tupp*) och ordspråk (*en blind höna kan hitta ett korn*). Materialet gör dock inte anspråk på att vara heltäckande vad det gäller hönsmetaforer i ordböckerna.

Mitt val av fågelart baserar sig på att höns traditionellt är välkända i Sverige, vilket alltså är ett av kriterierna för att en metaforisk användning av ett begrepp ska uppstå och förstås. Höns finns även representerade i fabler och kan därmed anses tillhöra en del av vårt kulturarv. Det finns dock en del gränsfall vad det gäller om metaforerna verkligen ska ses som en metafor kopplad till just höns. Här kan som exempel *trilla av pinn 'dö'* och *tuppfjät 'litet avstånd'* nämnas.

Metoden är att utifrån höns, hönor och tuppar jämföra dels vilka metaforiska uttryck som finns i ordböckerna, dels att jämföra hur dessa uttryck beskrivs i respektive ordbok. Ordböckerna torde i sina olika upplagor vara de svenska ordböcker som sålts mest. SO kan nog anses vara den mest heltäckande ordbok som idag finns på marknaden, BSO tar upp många ord och uttryck och SSB innehåller konstruktioner och fraser, vilka till stor del ingår i undersökningen. Detta gör att ordböckerna tillsammans torde täcka in en stor del av de metaforiska ord och fraser som berör "hönsriket" av idag. Uttrycken ses även utifrån hönsens faktiska beteende för att undersöka hur väl metaforerna kan anses vara biologiskt motiverade. Dessa fakta är hämtade från boken *Höns, raser, skötsel, uppfödning*. Jag har även haft mejlkontakt med Karin Neuschütz, som är en av bokens medförfattare. Övrigt material som används i uppsatsen är uppslagsverket *Nationalencyklopedi*.

Slutligen jämförs resultatet med hur vissa av orden och uttrycken används i delar av Språkbanken, närmare bestämt: Äldre svenska romaner, Strindbergs romaner, Presstext 1965, GP 2003 och 2004 (<http://spraakbanken.gu>). Materialen innehåller texter från olika tider och kan därmed anses täcka in en del av den betydelseförändring som metaforerna möjligen kan ha genomgått. Dock kommer enbart ett fåtal exempel från Språkbanken att tas med som belysande exempel i diskussionen.

4. Resultat

Här redovisas resultatet av undersökningarna i uppslagsverk och ordböcker. Inledningsvis till avsnitten om höns, hönor och tuppar redovisas kortfattat encyklopedisk fakta gällande fåglarnas beteende, utseende samt till viss del även hur de historiskt har uppfattats och använts både i Sverige och utomlands. Därefter undersöks vilka hönsmetaforer som återfinns i *SO*, *SSB* och *BSO* samt hur dessa metaforer beskrivs och förklaras.

Metaforernas beskrivningar i ordböcker jämförs därefter med hönsens egenskaper och deras beteenden för att se om uttrycken kan anses biologiskt motiverade.

4.1. Höns och höna

Höns, vilket innefattar både höna och tupp, har sedan länge använts av människan. Hönsfåglar är ett vidare begrepp än höns och omfattar sex familjer och 250 arter. De flesta av arterna lever på marken och de springer utmärkt och kan under korta sträckor flyga bra. De flesta är utpräglade stannfåglar. Redan Induskulturen (2500-2100 f Kr) hade höns och de hölls troligen för tuppfäktningar och religiösa ändamål snarare än för produktion av mat. Troligen nådde tamhönsen Skandinavien för ca 2000 år sedan.

Från 1800-talet förbjöds tuppfäktning i många länder och i samband med förbudet kom utställningsverksamheten och exteriöraveln att ta fart. Många fågelsorter har använts vid spådomskonst och en av de mest välkända är romarnas metod att utifrån hur hönsen betar sig vid utfordring dra slutsatser om utfallet av kommande drabbningar. På 1930-talet hade nästan alla hushåll på landsbygden eller i mindre tätorter i Sverige egna värphöns. Det sågs allmänt som ett dåligt omen om

hönan, som är hondjuret bland hönsfåglar, gol som en tupp. Det var dessutom vanligt att hönor, som betedde sig på ett sätt som kunde anses vara mot naturens ordning, avlivades (NE, 9:313 ff).

Sammansättningarna *hönshjärna*, *hönsamma* och *hönsgård* kan möjligen anses ha antingen *höns* eller *höna* som förled. Då hönor enbart avser honan, medan *höns* innefattar både tuppar och hönor har förledet betydelse vid tolkningen av sammansättningarna ovan. Enligt Josefsson (2009:101) saknas *a* i slutet av substantiv, då förledet utgörs av ett s.k. svagt substantiv och ibland sätts ett fogemorfem in. I både SAOL och SAOB finns *hönkyckling* vilket är en sammansättning av *höna* och *kyckling*. Utifrån detta blir det troligast att sammansättningarna ovan har *höns* som förled.

I ordböckerna har detta problem lösts på olika sätt. BSO (2006:244) beskriver *höns* som ett fjäderfä där hanen kallas *tupp*, honan *höna* och ungen *kyckling* och under artikeln *höns* finns samtliga uttryck som hör till *höns* och *höna*. I BSO (2006:244) kommer därmed samtliga bildliga uttryck under artikeln *höns* och torde därmed kunna benämna både hönor och tuppar. SB (2003:521) görs uppdelningen från betydelseskilnader av *höna* och *höns*. Under *höna* står samtliga uttryck förutom *högsta hönset* och *springa runt som yra höns*, vilka redovisas under artikeln *höns*. I SO (2009:1289) har däremot både *höna* och *höns* varsin artikel. Under *höna* beskrivs de fraser eller konstruktioner som innefattar ordet *höna* och under *höns* finns således de som innefattar *höns*. *Hönsgård*, *hönshjärna*, *hönsig*, *hönsamma* och *hönsminne* utgör egna artiklar.

I SO (2009:1289) finns en uppdelning av begreppen, vilket leder till uttrycken *springa runt som yra hönor*, *en blind höna hittar också ett korn*, *gå omkring som en äggsjuk höna* och *göra en höna av en fjäder* ligger under artikeln *höna*.

Begrepp som *högsta hönset* ligger i SO (2009:1289) under artikeln *höns* och i exempelmeningen återfinns en kvinna som *högsta hönset*. Här visas tydligt att begreppen inte är könsspecifika. Oavsett under vilken artikel *hönsgård* och *hönshjärna* placeras i ordböckerna kommer de att kunna kopplas till båda könen. En hönsgård består dock till största delen av hönor, vilken skulle kunna förklara att det främst är hönor som hörs i hönsgården. Med detta som bakgrund kommer både *höns* och *höna* att analyseras under 4.1.1 och 4.1.2.

Sammanfattningsvis kan sägas att metaforer som är kopplade till *tupp* i ordböckerna ibland har egna artiklar och ibland läggs under *tupp*, medan metaforer kopplade till *höns* och *höna* i mycket högre grad är placerade under olika artiklar. Värt att nämna är att Neuschütz & Odén

(2008) och Neuschütz¹ (2010-04-23) uteslutande använder begreppet *höns*, vilket innefattar både hönor och tuppar. Troligen finns det därmed ingen biologisk skillnad mellan könen vad det gäller beteende som kan kopplas till *hönshjärna* eller *hönsminne*.

4.1.1. Utseende

Utifrån materialet har inte några metaforer som kan anses höra samman med *höns* eller *höna* och deras utseende hittats. Givetvis kan det ändå finnas en del mindre kända eller rent dialektala eller lokala ord eller uttryck.

4.1.2. Beteende

Enligt Neuschütz & Odén (2008:17, 23) är höns både tacksamma och nyfikna och de noterar med stort intresse varje nyhet i hönsgården. Men de är också väldigt lättstörda djur, vilket kan ha gett upphov till en del fördomar angående hönsens ointelligens, såsom *virrig som en höna*, *hönshjärna* och *hönsminne*. *Hönshjärna* är enligt BSO (2006:244) ett bildligt uttryck som är nedsättande och används om 'en person med svag intelligens'. I SO (2009:1289) beskrivs *hönshjärna* som 'en mycket svag hjärna som är oförmögen till klart tänkande'. Det kan även användas om 'en person som saknar förmågan att tänka klart'. Uttrycket används främst vardagligt och har används sedan 1736 (SO 2009:1289). Höns har en relativt stor tankekapacitet, och om de testas i en lugn och trygg miljö uppvisar de både ett mångsidigt och klipskt beteende. Höns kan dessutom känna igen föremål även om de bara ser en del av det. De kan även utifrån en tecknad bild avgöra om föremålet förefaller vara nära eller långt bort och de kan tänka på föremål och leta efter dem som är utanför deras synfält samt i viss mån förutsäga rörelsen på ett föremål. Höns anses dessutom vara tämligen goda problemlösare (Neuschütz & Odén 2008:31). Här skulle rimligtvis *hönshjärna* ursprungligen kunna ha betytt en person som inte fungerar rationellt under stress, snarare än en person som har låg tankekapacitet och fattningsförmåga.

Hönsminne beskrivs både i SO (2009:1289) och i BSO (2006:244) som ett vardagligt uttryck för 'låg minneskapacitet'. Vad det gäller

---

¹ Mejlkontakt med Karin Neuschütz 2010-04-23. I uppsatsen refereras hädanefter till (Neuschütz 2010-04-23).

hönsen minne är det troligen inte långt eftersom de flesta hönor efter ett par veckor inte verkar känna igen varandra. Däremot kommer hönor ihåg var olika sorters mat finns tillgängligt (Neuschütz & Odén 2008:32). *Hönsminne* kan därmed även ursprungligen ha varit ett kortvarigt minne.

Frasen *springer omkring som yra höns* kan enligt SSB (2003:521), användas om 'personer som virrar omkring'. I SO (2009:1289) tas frasen upp under både uppslagsordet **höna** och **höns** och lyder *de sprang omkring som yra hönor/höns*. Både *höns* och *höna* kan därmed ses om användbara i frasen, vilket är ett tydligt exempel på att de betydelsemässigt går in i varandra. Frasen kan dessutom ses utifrån det beteende höns visar i en stressituation.

Om en höna inte hittar ett bra rede att lägga ägg i blir hon *liggsjuk* eller *äggsjuk*, vilket resulterar i ett mycket virrigt beteende (Neuschütz 2010-04-23). Begreppet *äggsjuk höna* används i följande exempelmeningen "provsvaren kommer först nästa vecka så nu går han omkring som en äggsjuk höna och väntar" (SO 2009:1289). Här är det värt att notera att exempelmeningen handlar om en man. I SSB (2003:521) tas inte bara *äggsjuk* utan även *liggsjuk höna* upp på liknande sätt som i SO. Både SSB och SO förklarar fraserna med att 'någon oroligt irrar omkring och inte riktigt kommer till skott', eller som alternativ när 'någon är nervös för att göra något och inte riktigt kommer till skott'. Här kan en tydlig koppling till hönans biologiska beteende ses. Hönans förväntande vimsighet kan även ses i uttrycket *hönsig* som i enlighet med BSO (2006:244), betyder just 'vimsig' och/eller 'fjollig'. SO (2009:1289) har istället för "fjollig" använt sig av 'fånig' som beskrivning.

Vidare är *hönsgård* enligt SO (2009:1289) ett bildligt uttryck som används vardaglig för att beteckna 'något som utmärks av vimsighet'. I hönsgården kan ett "vanvettigt kacklande med mycket stark och uppåtgående slutkläm" tolkas som ett annonserande om att hönan håller på att lägga ett ägg. Tuppen svarar då upphetsat samtidigt som övriga hönor faller in i ett allmänt kacklande (Neuschütz & Odén 2008:36). Man skulle här möjligen kunna tänka sig en ytterligare betydelse av hönsgård som 'högljutt pladder'.

Kackel uppges i BSO (2006:269) vara 'pladder' och 'tjatter' och används om hönor. Kackel är att 'låta som en höna dvs. pladdra och tjattra'. Under *pladder* står betydelsen 'prata mångordigt och innehållslöst' (BSO 2006:444), vilket metaforisk stämmer väl med hönors beteende att ofta gå omkring och småprata med varandra (Neuschütz & Odén 2008:37). Det är nog utan tvekan beteendet som

beskrivs under *hönsgård* som ligger till grund för betydelsen av både *kackla* och *hönsgård*.

Kackla och *sprätta* kopplas i ordböckerna ihop med hönans beteende. Eftersom hönan allmänt ses som dum och vimsig kommer hennes beteende i metaforerna att beskrivas på liknande sätt.

Hönsamma beskrivs i SO (2009:1289) som 'en höna som beskyddar sina nyfödda kycklingar'. Detta görs vanligen genom att breda ut vingarna. Uttrycket används ofta för att beskriva ett överbeskyddande beteende mot sin avkomma. Hönor är till sitt beteende mycket beskyddande, men kan troligen inte ses som överbeskyddande (Neuschütz 2010-04-23). Däremot kan hönor ta hand om varandras kycklingar om det skulle behövas (Neuschütz & Odén 2008:35), vilket möjligen skulle kunna vara en förklaring till metaforens uppkomst. Huruvida metaforen kan anses vara biologiskt motiverad är därmed oklart.

Högsta hönset förklaras enligt BSO (2006:244) och SO (2009:1289) som 'den förnämsta personen'. Enligt SO har uttrycket använts sedan början av 1300-talet. SSB (2003:521) anger *högsta hönset* som en vardaglig benämning för 'en person i högsta maktställning'. *Högsta hönset* är tydligt kopplat till höns, vilket innefattar både höna och tupp. Tuppar och hönor har sin egen rangordning där alla tuppar står över hönorna så *högsta hönset* kan anses vara tuppen (Neuschütz 2010-04-23).

Under begreppet *en blind höna hittar också ett korn* i SO (2009:1289) finns i exempelmeningen en man beskriven som 'obegåvad', vilket visar att begreppet kan användas som beskrivning för både män och kvinnor. *En blind höna hittar också ett korn* förklaras i SSB (2003:521) som ett uttryck som används när 'en okunnig eller obegåvad person gör något över förväntan'.

Sprätta används, enligt BSO (2006:568), om hönor som krafsar, stänker eller sprider omkring något (ofta dynga), medan *sprätt* används om en klädsnobb och *sprättig* betyder att någon är snobbig med kläder.

Panelhöna finns i BSO (2006:428) som en sammansättning under *panel* och anges betyda 'en kvinna som inte blir uppjuden vid dans'. I SO (2009:2276) beskrivs *panelhöna* på liknande sätt förutom att SO benämner den som inte blir uppjuden som "flicka eller kvinna". Vid en jämförelse med en alltför stor hönsflock kring en enda tupp kan ses att det enbart är de högst rankade hönorna som blir befruktade. Vidare kan ses att i en större flock med fler tuppar kommer de yngre tupparna att ägna sig åt de lägre rankade hönorna (Neuschütz 2010-04-23). Uttrycket

panelhöna kan ha uppkommit ur en likhet mellan ratade kvinnor och hönor i passiv väntan på den manliga initiativtagaren.

4.2. Tupp

Tuppen är som sagt handjuret bland hönsfåglarna. Tuppen uppges ha haft en mångsidig funktion inom folktron. Genom att gala i gryningen ansågs den ha makt över mörkrets makter. Vidare sågs tuppen som ett skydd mot onda väsen, vilket är orsaken till seden att placera en tuppbild på tempeltak. När tuppen ”lägger ägg” var det både en del av folktron och en symbol för flit, vilket ofta symboliserades i ABC-böcker från 1500-talet (NE 18:497f).

Tuppfäktning är en ca 5000 år gammal tradition från Indien och Kina där tupparna stred mot varandra. Den spreds sedan västerut och introducerades i Grekland ca 500 f Kr. Tidigt kombinerades den med vadhållning och i antikens Rom kunde enorma belopp omsättas. Genom romarna spreds tuppfäktningen vidare till Västeuropa och sedan vidare till Amerika. Förbud mot tuppfäktningar har utfärdats sedan 1800-talet, men inom slutna sällskap har fäktningarna fortsatt ända fram till modern tid (NE 18:497f).

Under avsnittet om tuppen utseende (4.2.1) och beteende (4.2.2) har uttryckens placering lett till en del funderingar. Som exempel kan tas *stolt som en tupp*, där det är svårt att veta om det är tuppens egenskap som stolt som avses, eller om det är tuppens utseende och rörelsemönster metaforerna avser belysa. I uppsatsen har uttrycket placerats under rubriken *beteende* eftersom det i det här fallet troligen är beteendet som ligger till grund för hur utseendet uppfattas.

4.2.1. Utseende

Sammansättningen *tuppkam* betecknar tuppens hjässprydnad. I uttrycket *tuppkammen sväller på honom* blir tuppkammen ett bildligt uttryck för att en ’stolthet ökar och leder till övermod’ (BSO 2006:637). *Tuppkam* används enligt SSB (2003:1245), i frasen *tuppkammen sväller på någon* om ’någon som är väldigt stolt’. Enligt SO (2009:3323) kan sammansättningen förutom att användas i betydelsen ovan användas om ’en uppstående frisyrr’. Kanske borde detta förtydligas i ordboken då även vissa andra frisyrrer, såsom vissa håruppsättningar eller punkfrisyrrer kan anses vara uppstående.

I enlighet med Neuschütz har en frisk tupp en fyllig kam, medan kammen på en sjuk tupp minskar. Kammen växer ut successivt under tuppens uppväxt (Neuschütz 2010-04-23). Tuppkammen verkar därmed ha en synlig funktion där en vuxen och frisk tupp troligen ger ett visuellt stoltare intryck än en sjuk tupp. Det finns därmed en tydlig koppling mellan verklighet och metaforik.

4.2.2. *Beteende*

I BSO (2006:637) beskrivs *tupp* som en hane av hönsfåglar. En vidare beskrivning uppges vara bildlig och betyda att rösten spricker. Möjligen har det här blivit en sammanblandning av uttrycket *få en tupp i halsen* som vanligen betyder 'när någon tappar kontrollen över sin röst' och uttrycket *gala som en tupp*. Det ges inte heller någon exempelmening på hur *tupp* kan användas i betydelsen 'röst som spricker'. *Få en tupp [i halsen]* används enligt SSB (2003:1245) i likhet med BSO när 'någon förlorar kontrollen över rösten'. SO (2009:3323) har som exempelmening: *pojken råkade få en tupp under uppläsningen*. Här ges möjligen en förklaring till hur *tupp* enligt BSO används om 'när rösten låter sprucken för att talaren tillfälligt tappat kontrollen över den'. Dessutom menar SO att uttrycket ofta används skämtsamt.

Gala som en tupp förklaras i SSB (2003:1245) utifrån exempelmeningen "skådespelaren gol som en tupp och stod på ett ben". Det är här ganska otydligt hur exempelmeningen bör uppfattas. Möjligen kan det vara en ironisk beskrivning av hur skådespelaren gör sin röst hörd på ett löjeväckande sätt genom att till exempel sjunga falskt. En annan möjlig tolkning är att skådespelaren snarare är rejält högljudd. I kombination med beskrivningen av skådespelaren som stående på ett ben är det troligast att betydelsen på något sätt bör ses som ironisk. Tuppens galande är ett sätt att påvisa revir. Oftast är det den tupp som gal vackrast som är högst rangordnad (Neuschütz 2010-04-23). I det tidigare nämnda exemplet med skådespelaren som stod på ett ben och gol är det möjligt att lägga in en tolkning av revirmarkerande.

SO (2009:3323) tar upp att *tupp* i bildlig användning ofta uttrycker aggressivitet, stolthet eller virilitet och som exempel nämns *stridstupp*, *stridslystna tuppar* och *gå omkring som en tupp*. Någon som är mycket stolt beskrivs i SSB (2003:1245) som *stolt som en tupp* medan *gå omkring som en tupp* används om att vara självupptagen och kaxig. Troligen är det stoltheten som är den mest omtalade egenskapen hos

tuppen. Föreställningen om tuppen som ovanligt stolt kommer troligen av den vackra hållningen, fjäderdräkten, sättet att brösta upp sig och från galandet som annonserar att han är härskare över flocken (Neuschütz 2010-04-23).

Tuppfäktning tas upp i SO (2009:3323) och beskrivs som 'en arrangerad strid mellan tuppar som är specialtränade och ofta försedda med metallsporrar'. Uttrycket används vidare bildligt. Som exempel ges *politikernas tuppfäktning inför tv-tittarna*. Utifrån exempelmeningen kan troligen slutsatsen dras att tuppfäktning används om personer som på något sätt är i motsatsförhållande till varandra, såsom vid debatter eller argumentationer.

Tuppen hävdar precis som andra handjur sitt revir. För tuppen är ett revir inte enbart ett avgränsat område utan även ett "bärbart", vilket betyder att han för det med sig. Innanför detta revir tillåts inga höns att komma in utan tillstånd. Vissa tuppar är fruktansvärt stridlystna och slåss blint utan att tänka på annat än att vinna över rivalen (Neuschütz & Odén 2008:35, Neuschütz 2010-04-23,). Alla tuppar kan dock inte anses vara riktigt så stridbara som begreppet *tuppfäktning* antyder.

Uppe med tuppen används enligt både SO (2009:3323) och SSB (2003:1245) om 'någon som går upp tidigt'. Att *vara uppe med tuppen* betyder att man är 'morgontidig', vilken nog anses vara en av tuppens mer välkända egenskaper (Neuschütz 2010-04-23).

Tuppsyckling är en hankycklig och har den bildliga betydelsen av 'ung och oerfaren hetsporre' (BSO 2006:637). Tuppsyckling är även en reell benämning som gäller från ca två veckors ålder och fram till "tonåren" då tuppen kallas ungtupp (Neuschütz 2010-04-23). *Ungtupp* finns i BSO (2006:648) under egen artikel och uppges betyda 'en hetsig eller ärelysten ung man' och begreppet anses enbart ha en bildlig betydelse. Ungtuppar är troligen inte mer stridlystna än äldre tuppar, men de tvingas att i inbördes dueller göra upp om rangordningen. När den väl är etablerad lugnar ungtupparna ner sig (Neuschütz 2010-04-23). *Ungtupp* kan därmed liknas vid någon som vill hamna högt i rang. Det finns därmed i motsats till förklaringen i BSO en konkret betydelse av ungtupp.

Uttrycket *vara tuppen i hönsgården* uppges användas 'om en ensam man bland många kvinnor' (SSB 2003:1245). Även *vara som en tupp i hönsgården* uppges betyda att 'i en grupp av kvinnor vara ensam man' (SO 2009:3323). Här kan noteras att begreppet endast kan beskriva män. Det har i naturliga hönsflockar visat sig att hörnornas aggression mot varandra minskar samtidigt som de blir tryggare om det finns en tupp med i flocken (Neuschütz & Odén 2008:36f). En *tupp i hönsgården* kan

därmed sägas minska risken för att hönorna blir stressade eller hamnar i konflikt. Det är dessutom tuppen som styr och ställer i hönsgården genom att gå emellan vid bråk, visa övriga höns ett bra matställe, leda dem till vattenskålen, varna för fienden, söka bra redan och locka dit hönorna (Neuschütz 2010-04-23). Tuppen verkar därmed ha en mycket stark kontroll över sin flock, vilket säkert även varit en del i uppkomsten av uttryckssätten.

Tuppa av anses enligt BSO (2006:637) vara en vardaglig betydelse av att 'svimma eller somna ofrivilligt'. I SSB (2003:1245) uppges betydelsen 'svimma' eller 'somna'. I SO (2009: 3323) har *tuppa av* en egen artikel och anses betyda att 'somna ofrivilligt'. Här finns det alltså viss betydelseskilnad gällande hur frivilligt beteendet kan anses vara. *Tupplur* beskrivs i BSO (2006:637) som 'en stunds sömn eller slummer'. Uttrycket uppges vara vardagligt och bildligt. I SO (2009:3323) beskrivs *tupplur* som en 'lätt, kortvarig sömn' och uppges ha använts sedan 1843. *Tupplur* beskrivs i SSB (2003:1245) som 'att vila lite'. *Tuppjuck* är enligt BSO (2006:637), ett vardagligt uttryck för att 'nästan svimma av upphetsning', 'få dånfimpen', eller 'tuppa av'. I SO (2009:3323) beskrivs *tuppjuck* som användbart då någon är 'utom sig av ilska'. Här finns alltså en liten betydelseskilnad av vilken känsla uttrycket är en konsekvens av. En mycket skrämmd höna eller tupp spelar död och ligger då orörlig på marken, vilket kan vara den bakomliggande orsaken till orden *tuppjuck* och *tuppa av*. Uttryckssätten har möjligen fått lite olika innebörd men ursprungligen har de troligen kommit från en faktisk egenskap hos tuppen. Gällande *tupplur* så kan ordet troligen också kopplas till en annan egenskap som tuppen har, nämligen att i lugnt läge plötsligt slumra till en minut eller två trots att han annars är vaksamhet personifierad (Neuschütz 2010-04-23).

Tuppfjät är enligt BSO (2006:637) 'ett kort avstånd'. I SO (2009:3323) uppges *tuppfjät* vara 'ett litet steg eller litet avstånd'. Uttrycket används bildligt om en liten skillnad eller en liten förändring. Möjligen finns det en koppling mellan sammansättningen *tuppfjät* och tuppens steg. *Tuppfjät* skulle i så fall ursprungligen ha kunnat ses som ett mått för tuppens steg, dvs. ett litet steg.

4.3. Bruket av fågelmetaforer i autentiska texter

I Språkbankens konkordanser finns relativt många uttryck där *höns*, *höna* och *tupp* använts metaforiskt, dels sådana som är väletablerade, dels nybildade. I uppsatsen har ett urval gjorts för att belysa hur och i

vilken betydelse metaforerna använts. Inledningsvis kan Hjalmar Bergmans citat från *Clownen Jack* få visa att *hönshjärnor* och kvinnor tidigt sattes i samband, ”Men fruntimmer har ena riktiga hönshjärnor och förblanda tider och orter som snusmalare blandar sorter.” (Äldre svenska romaner).

I äldre svenska romaner i Språkbanken återfinns uttrycket *flyga runt som yra höns*. Intressant att notera är att verbet *flyga* används, medan vi idag snarare skulle säga *springa*. I Presstext 65 till GP 04 verkar *springa som yra höns* mest användas om pressen och om fotbollslag. I GP 04 återkommer *springa runt som yra höns* i en artikel som beskriver beteendet hos musiker.

Hönans vimsighet får sitt uttryck även i begrepp såsom *hönsgård*. I GP 04 återfinns beskrivningen ”Efter 21 minuter ledde gästerna med 16-11 efter att ha sprungit in och ut i Djurgårdens hönsgård (...)”, vilket tydligt visar hur Djurgårdens försvar liknas vid en skock höns som utan struktur, alltför lätt, låter motståndslaget ta sig igenom det egna försvaret. *Hönsgård* används tämligen frekvent i andra sportartiklar såsom ”Vi kände att det inte fungerade att ha fyra femmor, det blev rena hönsgården i båset” och ”Backlinjen som tidigare fått så mycket beröm, vågade inte hålla i bollen och var rena hönsgården”. Inga av beskrivningarna är speciellt smickrande för vare sig spelare eller tränare och visar att en *hönsgård* tyder på en allmän vimsighet som omfattar ett flertal personer.

Hönan tillskrivs vidare en viss moderlighet. Även om den i vissa uttryck visar på en överdriven och alltför änglig sådan, så är den nog att beteckna som hönans enda positiva egenskap. Genom Nya testamentet uppstod troligen en allmänt vedertagen bild av hönan som beskyddande utifrån Jesus liknelse i Matteusevangeliet (Matt 23:37). I liknelsen används bilden av en hönas omsorg om kycklingarna för att illustrera Guds omsorg om sitt folk. Troligen är det den liknelsen, snarare än hönans faktiska beteende som ligger till grund för metaforen. Nordströms formulering i *Tomas Black och hans familj* ger ett exempel på hur hönans moderlighet tydligt förklaras genom att ”Breda ut vingarna och ha alla ungar i gott förvar” (Äldre svenska romaner).

Hönsens inbördes hierarki framträder i flera uttryck. Bergman beskriver grevinnan Bungenstjerna, i *Herr von Hancken* som det allra *högsta hönset* (Äldre svenska romaner) för att beskriva en kvinna. Strindberg använder, i motsats till Bergman uttrycket *högsta hönset* om en man (Strindbergs romaner).

I GP 04 återfinns metaforen för att beskriva hur två chefer har nått fram till ett beslut: ”de högsta hönsen på Daimler Chryslers

designavdelning har tagit i hand.” Begreppet *högsta hönset* verkar sålunda kunna användas oberoende av om det är en man eller kvinna som åsyftas, vilket inte är helt oväntat då begreppet höns innefattar både tupp och höna, även om det är troligt att de flesta idag snarare förknippar höns med hönor.

Hönan har tillskrivits olika egenskaper i förhållande till det kvinnliga könet. I äldre svenska romaner i Språkbanken återfinns även uttryck som *din gamla höna*. Här får nog hönan anses som tämligen ful och oansenlig. Strindberg använder däremot *höns* i beskrivning om kvinnor på ett helt annat sätt i ”Mitt avgudade höns, hur kan jag vara så dum och älska Dig!” (Strindbergs romaner). Här används *höna* och *höns* som ett smeknamn och inte som en nedvärdering av kvinnans intelligens. Användandet av *höna* som smeknamn har tidigare nämnts i SAOB. Idag skulle dock troligen få kvinnor bli smickrade över att bli kallad för *höna* eller *höns*.

Vad det gäller tuppen är det rimligt att anta att stoltheten främst har förknippats med en synbar likhet där tuppen stolt bär sin fjäderdräkt. Sedan länge har tuppens revirtänkande varit känt och kan framförallt ses i de tuppfäktningar som än idag arrangeras i vissa delar av världen. Aisiopos har genom sina fabler beskrivit hur två tuppar strider om en höna varefter segraren sätter sig på ett tak för att gala av övermod. Då får en örn syn på tuppen som inget märker förrän han ohjälpligt sitter fast i örnens klor. Genom fabeln har tuppens egenskap som stolt och stridslysten förstärkts. Tuppens stolthet och stridslystnad beskrivs dock ofta lite ironiskt genom att tuppen anses vara överdrivet stolt över något som egentligen inte är hans, t.ex. en gård. Tuppens galande kan ses som en förlängning av denna stolthet.

Även vad det gäller tuppens stridslystnad kan en viss ironi anas såsom när Per Nuder i GP 04 beskrivs som en *ungtupp* i samband med att Göran Person tvingats att ta honom i örat. Nuder beskrivs vidare som Perssons adept och man kan nog anta att det är en tämligen nedvärderande beskrivning av Nuder. I GP 04 beskrivs hur en politiker innan presskonferensen går omkring som en äggsjuk höna och även här kan en viss ironi skymtas genom att en del förlöjligande ord används i en situation där de vanligen inte används. I GP 04 står följande två beskrivningar ”Han sprätter omkring som en tupp och har en massa egenheter och lustigheter för sig” och ”Det enda som brukar växa i sådana sammanhang är Bert Karlssons tuppkam”. I de två föregående citaten visas att tuppens stolthet är en egenskap som är starkt förknippad med tuppkammen.

En annan egenskap som ofta är återkommande är tuppens hetsighet och stridslustnad, vilket visas med citatet från GP 04 "(...) Totti och del Piero skall resa tuppkamarna ordentligt". Här framkommer att ordet *tuppkam* även används i kombination med verbet *resa* och inte enbart med *svälla*.

Tuppens läte verkar vara en källa till både glädje och irritation. Tuppen som tillfälligt oförmögen att gala verkar vara en metafor för att ha tappat rösten. Detta illustreras i Bergmans citat från *Den allvarsamma leken* "Och han visste med sig själv att han hade sjungit så, att vilket hjärta som helst måste smälta. Visserligen hade han också ett par gånger gjort en tupp". Liknande användning kan ses i "(...) sjöng falskt eller gjorde en tupp" ur samma verk (Äldre svenska romaner). I båda fallen verkar det röra sig om en form av misslyckad sånginsats och kan troligen jämföras med uttrycket *få en tupp i halsen*.

Tuppfäktning används ofta för att beskriva en kamp mellan olika politiska åsikter eller i sportsammanhang. "Det är mycket tuppfäktning" skrevs i GP 04 för att beskriva hur de borgerliga partierna till följd av moderaternas nya skattepolitik kan få svårt att samarbeta. Samma betydelse uppstår i "Just nu är det mycket tuppfäktning, framförallt mellan folkpartiet och moderaterna". I sportsammanhang är begreppet vanligt vilket ses i "Tuppfäktning inför seriestarten (...)", vilket användes för att beskriva en match mellan HV 71 och Frölunda. Metaforen är även användbar för att lyfta fram en kamp eller intrig inom drama eller film vilket följande citat belyser "(...) utvecklas till en sista stöten-film med siktet inställt på ett ovärderligt Fabergéägg samtidigt som det inleds en tuppfäktning mellan Danny (George Clooney) och den franske mästertjuven Toulour". Här används tuppfäktning i GP 04 för att beskriva händelserna i en film. Samtliga ovanstående citat om tuppfäktning är hämtade från GP 04.

Strindberg skriver i *Taklagsöl; Syndabocken* att "Konversationen blev en tuppfäktning; de två talade i mun på varandra, väntade ut varandra, för att icke svara på tal, utan för att få köra fram med eget spann." (Strindbergs romaner). En tämligen målande beskrivning av muntlig tuppfäktning, vilken även visar att det inte enbart är en fysisk kamp som utmärker tuppfäktning. Värt att notera är att *tuppfäktning* framförallt verkar användas för att beskriva händelser inom sport, politik och film eller drama.

Tuppen har nog ofta setts som högfärdig. Strindberg beskriver till exempel i *Svenska öden och äventyr II* hur "han var fåfång som tuppen i hönsgården" (Strindberg romaner). I Äldre svenska romaner uppstår om tuppen en del oväntade liknelser, såsom Bergmans beskrivning i *Doktor*

Glas "otrogen som en tupp" (Äldre svenska romaner). Nordströms *Planeten Markattan* ger liknelsen *ärelysten som en tupp* (Äldre svenska romaner) och Strindberg använder avslutningsvis liknelsen *fåfång som tuppen* i *Svenska öden och äventyr II* (Äldre svenska romaner). Tuppen kan därmed historiskt tillskrivas egenskaper som fåfång och ärelysten, men även beteendet att vara otrogen. Dessa metaforer lever enligt ordböckerna inte kvar i svenska språket idag och kan därmed anses vara tillfälliga.

5. Sammanfattning och diskussion

Uppsatsen har som tidigare nämnts av två olika syften, där det första avser att redovisa undersökningen om vilka metaforiska uttryck som finns i ordböcker gällande hönor, höns och tuppar, vad som kännetecknar dem, hur stort det materialet är samt hur motiverade de är. Det andra syftet är att utifrån resultatet diskutera hur metaforerna vidmakthålls och hur de används i autentiska texter.

Det finns en gedigen samling metaforiska uttryck i svenska språket som rör höns, hönor och tuppar. I uppsatsen har ett drygt trettiotal metaforer från *Svensk ordbok*, *Svenskt språkbruk*, *ordbok över konstruktioner och fraser* samt *Bonniers svenska ordbok* undersökts.

Hittills har jag diskuterat metaforer rörande höns, hönor och tuppar som finns återgivna i ordböckerna och en jämförelse gjordes mellan de metaforiska uttrycken och hönsens faktiska beteende. I det följande kapitlet förs en diskussion kring de resultat som framkommit i undersökningarna angående metaforernas beskrivning av mänskligt utseende eller beteende (5.1) Dessutom diskuteras även om metaforerna kan anses vara biologiskt motiverade samt deras vidmakthållande utifrån sökningar i Språkbanken (5.2) och avslutningsvis diskuteras ordböckernas beskrivning av metaforerna (5.3). Kapitlet avslutas med en diskussion kring vidare forskning.

5.1. Utseende och beteende i metaforer

Allwoods teori om att djurs egenskaper i metaforerna uppstår utifrån deras närhet till människan kan ge en ledtråd till varför vi nedvärderar eller uppvärderar vissa djur och deras faktiska eller tillskrivna egenskaper och beteenden. Hönan och tuppen kan antas att under samma tidsperiod ha varit lika nära människan och ändå värderas deras

egenskaper olika. Hönan anses vara ointelligent medan tuppen anses vara stolt, hönan är vimsig eller moderlig medan tuppen är hetsig och stridslysten. Vidare är hönan ful och tuppen fåfång och hönan kacklar medan tuppen gal. Uppsatsens syfte är inte att göra en analys utifrån ett genusperspektiv, men det är intressant att notera att det finns en tydlig stereotyp uppdelning av de egenskaper eller det utseende som anses höra till hönan och de som hör till tuppen.

Möjligen kan fördelningen av traditionella ”manliga” och ”kvinnliga” egenskaper ses utifrån det faktum att livet i hönsgården styrs av biologi snarare än mänsklig syn på jämställdhet, men begreppen speglar även tidigare århundradens syn på manligt respektive kvinnligt. På 1700-talet användes *höna* som ett smeknamn, medan man i vår tid knappast skulle uppfatta *höna* som ett tilltalande sådant. Har det någonstans skett en betydelseförskjutning av ordet *höna*? Det är naturligtvis av intresse för metaforens uppkomst huruvida dessa egenskaper egentligen stämmer med tuppens eller hönans verkliga beteende, men metaforer kan lika gärna uppstå ur ett tänkt eller förväntat beteende.

Vimsighet och ointelligens verkar således vara det som kännetecknar metaforer som rör höns och höna. *Höns* och *höna* kan båda användas i uttrycket *springa runt som yra höns/hönor*. Det troliga är att *höns* i uttrycken kopplas till enbart hönor. Uttryck som *hönshjärna* och *hönsgård* är exempel på andra uttryck där en möjlig koppling till enbart hönor finns. Det är dock tveksamt om uttrycket *hönsamma* har sitt ursprung i hönans faktiska beteende. Möjligen har det uppstått ur Jesu liknelse om hönans omsorg om sina kycklingar och Guds omsorg om sitt folk.

Tuppen och hans metaforer verkar ständigt kopplas samman med kampen om en hög placering i den sociala hierarkin. Tuppfäktnings innebörd är att två tuppar på något sätt vill vara högst upp i denna hierarki. *Ungtupp* och *tuppkyckling* har liknande innebörd av ärelystnad och hetsighet och skillnaden mellan dem kan antas utgå från djurets ålder där tuppkycklingen troligen är yngre än ungtuppen och därmed inte riktigt lika hetsig och stridsbenägen. Även uttrycket *tupp i hönsgården* tyder på en strävan efter att vara överst i hierarkin – och därtill stolt över det.

Resultaten visar att varken höna eller tupp genom de metaforiska uttrycken beskrivs som speciellt intelligenta. Bakom uttrycken kan en viss ironi anas, i vissa uttryck tydligare, i andra mer dolt. Det är troligt att om människans förhållande till just dessa djur ändras, kommer på sikt även uttrycken att ändras. De flesta av metaforerna som tas upp i

uppsatsen är i varierande grad förknippade med någon negativ egenskap eller negativt beteende, vilket stämmer bra överens med Allwoods teori om att människan främst nedvärderar de djur som står henne nära. Värt att notera är dock att de metaforer som tas upp i uppsatsen med undantag av *tuppkam* snarare visar på egenskaper eller beteende snarare än på ett faktiskt utseende.

5.2. Uppkomst och vidmakthållande av metaforer

Det är troligt att de flesta av metaforerna direkt kan härledas till hönans eller tuppens faktiska egenskaper, beteende eller utseende. Kanske de dessutom i vissa fall har uppkommit utifrån de konnotationer som kulturellt är kopplade till olika djur. Framtill 1930-talet hölls höns på nästan alla gårdar i Sverige och att metaforerna troligen var mer genomskinliga än vad det är idag. Det finns en hel del i hönsens faktiska beteende som ligger till grund för metaforerna och sambanden för språkbrukarna idag är troligen inte lika tydliga som för hundra år sedan.

Ett avvikande beteende hos hönan har tidigare setts som ett dåligt omen, som lett till att hönan avlivats. Det är då kanske inte så underligt att hönan har fått en beskrivning, både i språkliga uttryck och i litteraturen, som tydligt visar att hon på något vis kan anses bryta mot naturens ordning. Beskrivningen av hönan som tuppens motsättning blir därmed alltmer framträdande och skillnaderna snarare än likheterna blir det som tydliggörs och befästs, dels genom litteratur, dels genom de uttryck som metaforiskt används om människor. Tydligt är att det finns en typ av konceptuell metafor där hönan framstår som vimsig och ointelligent och en av tuppen som stolt, viril och hetsig.

Metaforer som *hönshjärna*, *hönsgård*, *ungtupp* och *tuppfäkting* förstärker synen på hönsens eller hönans respektive tuppens egenskaper och ger alltså till slut upphov till vad Lakoff & Johnsson kallar en konceptuell metafor. Visserligen borde tuppen uppvisa ungefär samma beteende vid stressade situationer, men hans sätt att stolt spatsera runt tillsammans med det faktum att ofta vara ensam tupp i en hönsgård, medan hönorna är betydligt fler, kan ha bidragit till att tuppen lättare urskiljdes ur hönsflocken.

Fabler om tuppen som stridbar och förblindad av högmod förstärker naturligtvis tilltron på tuppen som bärare av dessa egenskaper, medan hönans roll som mer passiv och kanske lite dum förstärks. Dessutom kommer många senare berättelser att fortsätta att ge tuppen och hönan

de egenskaper som de ursprungligen fått i fabler. Se exempelvis hönsgården i Sven Nordqvists berättelser om Pettson och Findus. Många andra sagoberättare har genom tiderna framställt hönan och tuppen på ett välkänt sätt.

Kännetecknande för metaforerna kan nog därmed anses vara att de i olika utsträckning verkar ha uppkommit ur en biologisk likhet snarare än ur en kulturell föreställning. Detta gör att metaforerna till stor del är motiverade utifrån hönsens faktiska beteende. Dock kan nämnas att det beteende hos höns som troligen motiverar uttryck som *hönshjärna* och *hönsig* framträder vid stressituationer. I lugna miljöer anses hönsen vara något av en problemlösare.

Givetvis finns det en gradskillnad mellan hur genomskinliga eller lättförståeliga metaforerna är. Men även om tolkaren är medveten om dessa övergripande (konceptuella) metaforer, så förklaras inte alla de övriga metaforerna. Krav ställs på förståelse för hur hönans respektive tuppens egenskaper, beteende och utseende värderas, för utan den kunskapen kommer inte metaforernas betydelse att kunna anas. Och även med den kunskapen kan det ibland vara otydligt hur metaforerna bör tolkas. Den konceptuella metaforen blir därmed en föreställning om vimsiga (kvinnliga) individer, som behöver en stark (manlig) figur för att lugna sig och sluta kivas. Men även att unga män strider om att bli högst i rangordningen, när den inbördes styrkan är avgjord kan ett normaltillstånd etableras.

Metaforerna vidmakthålls till stor del genom språket. I texter från Språkbanken ses att *hönshjärna* tidigt användes för att beskriva kvinnor, medan *höna* ibland användes som smeknamn. *Få en tupp i halsen* är ett uttryck som troligen idag är på väg att försvinna ur vårt språkbruk. Vissa uttryck består medan andra över tid försvinner eller får en ny betydelse. SAOB beskriver hur *höna* redan på 1700-talet användes om kvinnor som ansågs sluga, dumma eller avundsjuka.

Indelningen av metaforer i kategorierna *levande*, *sovande* och *döda* har, med stöd av Jonsson, främst gjorts utifrån min språkliga intuition. Men naturligtvis kan avvikelser mellan språkbrukare finnas. Metaforerna som undersökts i uppsatsen är troligen till övervägande delen ogenomskinliga och svåra att förstå första gången man hör dem. Men i en tydlig kontext och med kunskap om de egenskaper som djuren förväntas ha underlättas förståelsen. Få av metaforerna i uppsatsen med undantag från de döda metaforerna som t.ex. *tuppjuck*, *tupplur* och *panelhöna* förstås om inte tolkaren är medveten om att hönan förknippas med låg intelligens och virrighet och tuppen med stridbarhet och stolthet. Utifrån den kunskapen skulle möjliga levande metaforer kunna

vara *hönsparad* ('många vimsiga kvinnor') eller *ungtuppsarmé* ('en samligt stridslystna unga män'). Utifrån en given kontext torde språkbrukare idag kunna förstå uttryckens innebörd.

Sovande och till viss del även slumrande metaforer är konventionaliserade i svenskan och återfinns bl.a. i ordböcker. Däremot kan det diskuteras hur levande själva metaforiken är för användarna. *Hönsgård* i betydelsen 'vimsigt ställe' återfinns i följande kontext från Språkbanken (GP 03)

Men hur det problemet skulle hanteras borde Person ha funderat på redan i höstas och förebyggt. I stället kom regeringen under några veckor i april att framstå som en vimsig **hönsgård**, innan den myndige men senfärdige *tuppen* fått alla tillbaka in i *hönshuset* igen.

I föregående exempel ses att skribenterna i kontexten spinner vidare på metaforen genom att använda *hönshuset* och *tuppen* vilket tyder på att metaforen av honom eller henne anses som levande.

Även i följande exempel kan en viss nyanvändning ses. Formuleringen "En höna mellan två tuppar", beskriver hur Malou von Sivers möter Mikael Persbrandt och Torsten Flinck (GP 04). Här anspelas dessutom på ordspråket "Som en åsna mellan två höttappar", vilket gör att tolkaren för att rätt uppfatta uttrycket måste dels känna till de egenskaper och beteenden som tillskrivs hönor och tuppar, dels känna till innebörden i ordspråket. Men utifrån vårt sätt att förhålla oss till hönan som dum och virrig och tuppen som stolt och galande, så förstås innebörden av uttryck som *en höna mellan två tuppar*, och metaforen kan nog sägas vara rätt genomskinlig.

Vissa sovande metaforer väcks därmed genom ett nyskapande användande och så länge de används kommer de att behålla en del av metaforiken. Idag blir det troligen allt vanligare med mer exotiska husdjur såsom reptiler, vilket kan leda till nya metaforiska uttryck för att beskriva mänskliga egenskaper och mänskligt beteende

5.3. Ordböcker och metaforer

I ordböckerna består hönsmetaforerna till stor del av sammansatta substantiv och liknelser, men även idiom och enkla ord förekommer. En del uttryck ges två olika förklaringar varav den ena tydligare överensstämmer med hönans faktiska beteende. *Äggsjuk* eller *liggsjuk* beskrivs både som 'någon som irrar omkring och inte riktigt kommer till skott' och 'någon är nervös för att göra något och inte riktigt kommer till

skott'. Den första betydelsen verkar stämma bättre med hönans beteende och kan kanske ses som den ursprungliga medan den senare möjligen kan ses som en lite utvidgad betydelse. Det är intressant att notera att liknelsen i Matteusevangeliet stämmer bra överens med beskrivningen i SO av en höna som genom att breda ut sina vingar beskyddar sina kycklingar.

Hönsgård beskrivs i både ordböcker och konkordanser som något som uttrycker vimsighet, men uttrycket kan nog även användas i betydelsen som 'när många pratar i munnen på varandra'. Det är lite oklart om vissa uttryck rör hönor eller höns, vilket tydligast visas genom en jämförelse mellan *springa runt som yra höns* i SSB och *springa runt som yra hönor* i SO.

Högsta hönset kan både enligt ordböcker och konkordanser användas om män och kvinnor. Däremot skiljer sig beskrivningarna av betydelsen något mellan de olika ordböckerna. BSO förklarar det med 'den förnämsta personen' och SSB som 'en person i högsta maktställning'. Här kan ses en likhet mellan hur uttrycket används i konkordanserna och hönsens beteende.

Tuppkammen kan enligt ordböckerna vara en uppstående frisy, vilket kanske borde förtydligas något då även andra frisyrer än tuppkam kan betraktas som uppstående.

Gala som en tupp har i SSB en otydlig betydelse. Möjligen kan betydelsen utifrån exempelmeningen tolkas som ironiskt användbart. Det är också oklart om *få en tupp i halsen* används då rösten spricker eller då talaren tillfälligt tappar kontrollen över rösten, eller möjligen både delarna. Det kan också diskuteras om det är någon större skillnad på de båda uttrycken.

Tuppa av har fått lite olika innebörd då *tuppa av* i BSO beskrivs som att 'svimma eller somna ofrivilligt' med det i SSB anses vara att 'svimma' eller 'somna'. BSO påtalar alltså att det är en handling som sker ofrivilligt. Möjligen har det i SSB skett en viss sammanslagning av betydelsen från *tuppjuck* vilket inte finns med i SSB.

Tuppjuck beskrivs i BSO som att 'nästan svimma av upphetsning' eller få 'dådimpen'. Eftersom tuppen har en förmåga att ibland somna till kan uttrycken till viss del ses som likartade med en skillnad vad det gäller medvetenheten och den aktiva viljan. *Tuppjuck* kan utifrån tuppens beteende snarare komma ifrån hönsens förmåga att då de blir mycket skrämda spela döda genom att ligga orörliga på rygg. *Ungtupp* har enligt BSO enbart en bildlig betydelse, medan Neuschütz menar att det är en benämning för tuppens "tonår". Ordboksförfattarna har troligen olika syn på huruvida t.ex. *tuppjuck* och *tupplur* verkligen hör

till tuppen och därmed ska placeras under den artikeln. Otydligheten kan troligtvis till viss mån förklaras utifrån en möjlig betydelseförändring och uttryckens ogenomskinlighet.

I *Språkbanken* ges exempel på användandet av andra uttryck än vad som ges i ordböckerna. I Äldre svenska romaner finns liknelsen *flyga runt som yra höns*, medan man i senare texter snarare verkar använda verbet *springa*. *Tuppkammen* kan både *resa sig*, *svälla* och *växa* enligt sökningar i *Språkbanken*. I ordböckerna uppges dock enbart *svälla* som möjligt verb.

I både ordböcker och autentiska texter är det därmed utan tvekan vanligast att metaforer som kopplas till *höns* eller *höna* tyder på vimsighet eller ointelligens. *Hönshjärna* och *hönsminne* är de som tydligast belyser detta, men även i uttrycket *en blind höna hittar också ett korn* finns budskap om att hönans intelligens inte riktigt räcker till utan att det antingen blir feltolkningar eller att det är turen som avgör hur lyckat något blir.

5.4. Vidare forskning

Då undersökningen i uppsatsen är något begränsad både vad det gäller ordböcker och sökningar i *Språkbanken* kan resultatet givetvis diskuteras. Men jag anser ändå att det finns tydliga tendenser gällande de frågeställningar som ligger till grund för arbetet. I kommande undersökningar vore det av intresse att utöka materialet i ordböcker och sökningar i *Språkbanken* och på Internet. Men det skulle även vara av intresse att undersöka skillnader mellan metaforiska uttryck som betecknar olika fågelarter som exempelvis *duva*, *kråka* och *skata* och dessutom på ett tydligare sätt undersöka deras koppling till fabler. Den här studien skulle även kunna jämföras med metaforstudier av andra djurarter såsom fiskar eller med studier om hur metaforer kring höns, hönor och tuppar används i andra språk. Det skulle även vara intressant att undersöka hur väl metaforerna i olika språk stämmer med den beskrivning som via fablerna tillskrivits olika djurarter.

Litteraturförteckning

- Allwood, Jens 1983. Naturen som metaforfält, *Naturen som symbol* red. Allwood, J, Frängsmyr T, Svedin, U. Stockholm: Liber s 23-49.
- Bibeln 2000* 2000. Bibelkommissionens översättning. Örebro: Libris.
- BSO = Bonniers svenska ordbok* 2006. 9 uppl. Stockholm: Albert Bonniers.
- Johannesson, Kurt 1998. *Retorik eller konsten att övertyga*. Stockholm: Norstedts.
- Jonsson, Hans 2003. *Metaforen som semantisk händelse*. Lund.
- Josefson, Gunlög 2009. *Svensk universitetsgrammatik för nybörjare*. Lund: Studentlitteratur.
- Karlholm, Annika 2000. *Folkligt bildspråk. En studie över djurbenämningar i metaforisk användning i svenska dialekter*. Uppsala.
- Lakoff, George & Johnson, Mark 1998. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Malmgren, Sven-Göran 1988. On Regular Polysemy in Swedish. I: *Studies in Computer-Aided Lexicology. To Sture Allén on the occasion of his 60th Birthday, December 31* Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- NE = Nationalencyklopedin*. 1-20. 1989-96 Höganäs.
- Neuschütz, Karin & Odén, Kristina 2008. *Höns, raser, skötsel, uppfödning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Olsson, Bernt & Algulin, Ingemar 1995. *Litteraturens historia i världen*. Stockholm: Norstedts.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Lund 1895-.
- Svanlund, Jan 2001. *Metaforen som konvention. Graden av bildlighet i svenskans vikt- och tyngdmetaforer*. Stockholm.
- SSB = Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser* 2003. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.
- SO = Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* 2009. Stockholm: Norstedts.
- Stålhammar, Mall 1997. *Metaforernas mönster*. Stockholm: Carlssons.

Internetreferens

Kirby, John T. 1997. *Aristotle on Metaphor*. I: *American Journal of Philology* 118. <http://www.jstor.org.ezproxy.ub.gu.se/stable/1562051>
Hämtad 2010-04-23.

Språkbanken Göteborgs universitet. <http://spraakbanken.gu>